

Alternatif İş Piyasası Olarak Türk ve İranlı İşletmeler

Özet

Dr. Ismail H. YAVUZCAN¹

Sosyal bilimciler ve ekonomistler Batı'da yaşayan göçmenler hakkında araştırma yaparken özellikle bunların yerleşik topluma ne kadar uyum sağlayabildiklerini araştırmışlardır. Özellikle ikinci ve üçüncü nesil göçmenlerin asimile olacağı tezin üzerinde durulmuştur. Ancak zamanla bu tezin geçerli olmadığı anlaşılmıştır. Batı toplumlarında, göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri kültür, sosyal-ilişkiler ile farklı hayat tarzları ve tüketim alışkanlıkları kısa zamanda sosyologların merak konusu olmuştur. Bu topluluklar göç ve uyum süreci içerisinde kendi aralarında da farklı sosyal ve ekonomik yapılar ve örgütlenmeler oluşturmuşlardır.

Batı Avrupa'ya göçmen işçi olarak gelen yabancılar ekonomik sıkıntılar nedeniyle gitgide serbest girişime yönelmekte ve kendilerine has bir 'etnik ekonomi' oluşturmaktadırlar. Bunu Almanya'da özellikle 1980'ler ve 1990'larda çok net olarak gözlemlemek mümkündür. Makalenin konusu Almanya'da bu sahada yapılan teorik ve empirik araştırmaları gözden geçirip, Türk ve İranlı işletmecilere ilişkin istatistiki analizin neticelerini tartışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Etnik ekonomi, girişimciler, göçmen, etnik ve sınıfsal kaynaklar, İranlı işletmeciler, sosyal ilişkiler ağı.*

Turkish and Iranian Entrepreneurs as a Alternative Job Market

Abstract

When analyzing the immigrants in Western societies, economists and other social scientists have analyzed the adaptation of immigrants to society. They usually have argued that the second and third generations would be assimilated by the dominant culture. However the validity of this argument could not be proved in time. The different culture, social relationships, life-styles and consumption patterns of immigrants have become an interesting topics for sociologists. Immigrants have also build different social and economic structures and organizations.

Immigrants that have come to Western Europe as a workers have begun to have a property of private economic enterprises that is then called as "ethnic economy". The development of ethnic economy can be easily observed in Germany from 1980's to 1990's. The topic of this paper is first to review theoretical and empirical studies in this area and then to discuss the results of our research on Turkish and Iranian entrepreneurs in Germany.

Keywords: *Ethnic economy, entrepreneurs, immigrant, ethnic and class resources, Iranian entrepreneurs, social network*

¹ Studienseminar Köln Ge/Gy
Dreikönigsgymnasium Köln
yavuzcan@qmx.net

Giriş

Göçmen olarak yaşayan insanların sosyo-ekonomik durumu göç ettikleri ülkelerin siyasi ve ekonomik makro dengelerin değişmelerinden etkilenmektedir. Batı ekonomileri özellikle 1970'lerden bu yana sanayi merkezli ekonomilerden hizmet sektörü ağırlıklı ekonomilere doğru değişim yaşamaktadırlar. Küreselleşmenin etkisiyle eski üretim ve pazarlama biçimleri önemini kaybetmiştir. Bu değişim ve teknolojik gelişmeler, kalifiye elemana duyulan ihtiyacı artırmıştır. Batı'ya ve özellikle Almanya'ya yerleşen göçmenlerin statüsü bu durumdan derinden etkilenmiştir. Buna paralel olarak Batı'ya göç edenler artık sadece işçi olarak çalışmıyorlar. Özellikle 1960'ların başında Türkiye'den Almanya'ya göçenler yukarıda bahsi geçen değişimden derinden etkilenmişlerdir. Bu sebeple Türkiyeli göçmenler giderek işletmeciler olarak da öne çıkmaya başladılar. Batılı sosyal bilimcilerin konuya ilgisi gerek teorik gerek empirik çözümlemelerin sayısı artmıştır. Konuya ilişkin araştırmalar ABD'de genelde 'etnik ekonomi' veya 'etnik işletmecilik' gibi başlıklar altında yapılmıştır.

Açıklanmaya çalışılan olgu hakkında Türkiye'de yapılmış araştırma yoktur. Çalışmanın giriş kısmında ilk önce Batı'da ve özellikle ABD'de yapılmış olan konuya ilişkin temel teorik ve empirik çalışmaların ve incelemelerin tartışılması amaçlanmıştır. Diğer kısımlarda, Türk ve İranlı işletmeciler ve yanlarında çalıştırdıkları elemanlar hakkında yapılmış olan istatistikî araştırmadan ortaya çıkan neticeler tartışmaya açılmaktadır. Bu amaçla iki temel konu üzerinde durulmuştur: serbest meslek sahibi olmanın nedenleri ve işletmelerinde çalıştırdıkları insanların sosyo-ekonomik yapıları.

Etnik Ekonomi

Genel ekonomi içinde, göçmenlerin oluşturduğu ekonomiye ilişkin ABD ve Batı Avrupa eksenli araştırmalarda 'ethnic business', 'ethnic enterprise' veya 'ethnic entrepreneurship', yani 'etnik işletme' veya 'etnik girişimcilik' gibi kavramlar kullanılmaktadır. Bu olgular ve çalışmalar daha kuşatıcı olan 'etnik ekonomi' kavramı altında da ele alınmaktadır. ABD'li araştırmacı Ivan Light'a göre etnik ekonomi, etnik müteşebbisleri, yerli ve yabancı çalışanları, ayrıca akrabalarından ücretsiz çalışanları içermektedir (Light, 1993:581;

Light ve Karageorgis, 1994:663). Konuya ilişkin çalışmaları 1970'lere kadar geri götürmek mümkündür. Bahsi geçen saha araştırmaların ana sorunlarından biri, 'bazı etnik grupların serbest çalışma yüzdelerinin neden birbirlerinden bu kadar farklı' olduğudur. Özellikle Kore'den, Çin'den veya İran'dan göç ederek ABD'ye yerleşenler, zencilere ve yine dışarıdan göç etmiş başka etnik topluluklara nazaran (mesela Meksikalılar) çok daha başarılıdırlar. Hatta bazı sahaları kontrolleri altına aldıkları bile söylenebilir: Gözlemcilerin özellikle dikkatini Çinlilerin çamaşırhaneleri, Çin lokantaları, Yunanlı pizzacılar, New York'taki Dominikli tekstil atölyeleri, yine New York'taki Rus Yahudisi taksi patronları, Kaliforniyadaki Hintli ithalat/ihracat dükkanları ve Şikagodaki Arapların manav dükkanları çekmektedir (Light 1987:205; Light 1979:31; Waldinger, 1989:52; Elschenbroich, 1986:157). Örneğin Yahudiler, Yunanlılar, İtalyanlar gibi bazı eski etnik grupların ekonomik olarak başarılı iken, yeni göçen gruplardan Koreliler, Çinliler ve İranlıların da bu başarıyı yakaladığını (bkz. Bonacich, 1973, 1987 ve Light'ın 1982, 1980'de yaptığı araştırmalar) ve bazılarının bunu başaramadığını - örneğin Meksikalılar, zenciler vs. (Lawson, 1989; Light ve Kategeorgis, 1994) - gözlemlenmektedir.

Çalışma içersinde sıkça kullandığımız "etnik" terimi, 'kendisini ortak tarih ve kültür üstlenerek' tanımlayan topluluğa işaret etmektedir (Scherr, 2000:401). Topluluğun bilincinde böyle bir farklılaşmanın olması önemlidir. Etnik topluluklar, 'hem kendi gruplarının dışındakileri yani yabancıları etnik olarak tanımlayarak bir tasnife tabi tutmakta, hem de kendi iç ve dış ilişkilerini bu tasnife göre belirlemektedir' (Güneş-Ayata 1996:223). Bu çerçevede etnik topluluk kendini diliyle, geleneğiyle yahut bir soydan gelerek farklı kılmaktadır. Alman iç politikası açısından kavram farklı bir önem taşımaktadır. Kamuouyunda yapılan tartışmalarda etnisite veya azınlık kavramlarından kaçınmak için genellikle 'Yabancıardan', 'Göçmenlerden' veya 'Misafir İşçilerden' bahsedilmektedir. Ancak bu terimler sosyal gerçekliği doğru yansıtamamaktadır. Çünkü ikinci, hatta üçüncü nesilde Almanya'da yaşayanlar 'Göçmen' veya 'Misafir İşçi' olamazlar ve bir çoğu Alman vatandaşlığına geçtiğinden onlardan hala yabancılar olarak bahsetmek de doğru değildir (Yavuzcan 2003:2).

Etnik ve sınıfsal kaynaklar (Ethnic and class resources)

Kültür merkezli birçok çalışma için Max Weber'in 'Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu' isimli çalışması temel teşkil etmiştir. Weber çalışmasında özellikle makro düzeydeki değişimleri (Kapitalizm) ve sosyo-kültürel değerlerdeki dönüşüm (Hristiyanlık içi Protestanlık reformu) arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Ivan Light 1970'lerin ortasında ABD'de yaptığı empirik araştırmalarla, konuya kültürel ve sınıfsal özellikleri de ekleyerek teorik bir çerçeve kazandırmaya çalışmıştır. Etnik ekonomi çalışmalarında öncü araştırmacılardan biri olan, Light'ın 1972'de yaptığı 'Ethnic Enterprise in America' isimli çalışması Amerikan 'ethnic business' çalışmaları için klasikler arasında sayılabilir. ABD'li araştırmacı Light söz konusu çalışmasında ilk kez farklı etnik toplulukların (Japon ve Çinliler) tecrübelerini sistematik olarak incelemeye ve açıklamaya çalışmıştır: ABD'de 1880'lerden beri istatistiklerde yerlilere göre göçmenler arasında serbest çalışma oranı fazla çıkmıştır (Elschenbroich, 1986:156).

ABD'ye göçen yeni göçmenler çoğunlukla ülkelerinin fakir kesimlerinden değil, toplumun üst katmanlarından geliyorlar: Koreli, Vietnamlı, Taylandlı, Tayvanlı, İranlı ve Hong Konglu göçmenler (Portes ve Manning, 1986; Light, 1987:210). Light yaptığı ilk çalışmada, çevrenin düşmanlığına karşı göçmenlerin serbest çalışmayı tercih ettikleri tezi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu olgudan hareketle 'Disadvantage Theory' çalışmaları çerçevesinde dışlanan grupların serbest çalışmaya yöneldiklerini ispatlamaya çalışmıştır. Fakat bu ve buna benzer teorik ve empirik çalışmalar, zenciler gibi en dışlanmış grubun serbest çalışma oranının niye düşük olduğunu açıklayamamıştır. Bununla birlikte yasal ekonomide başarısız olan zencilerin yasa dışı faaliyet alanlarında bir hayli 'başarılı' olduğu gözlemleniyor: fuhuş, kumar, esrar alım-satımı vs, ki bu sektörde vergiden kaçırılan gelir 300 milyar dolar civarına ulaşmış durumdadır (Light, 1987:201)

Bu noktadan hareketle Light tezini farklılaştırıp, neden belli etnik ve dinsel grupların serbest çalışmada öne geçtiklerine dair klasikleşmiş soruya cevap aramıştır. Light bulguları iki temel kavram ile toparlamaya çalışmıştır: 'etnik ve sınıfsal kaynaklar (Ethnic and class resources).

Etnik kaynaklar arasında bir grubun sosyo-kültürel, kültürel miras, karşılıklı ödünç verme sistemi (özellikle Doğu Asyalılar arasında çok yaygın), mevcut çalışma standartlarına duyulan tepki, cemaat içi dayanışma, sosyal ilişki ağları, para biriktirip memlekete geri dönme hayalleri ve işletmeler için gerekli etnik çalışanlar sayılmaktadır (Light, 1984:201; 1987:209). Ama aynı zamanda belli kültürel miras, sosyal ilişkiler ve güven de önemlidir (Portes ve Zhou, 1992; Light, 1987; Waldinger, 1986).

Sınıfsal kaynaklar (class resources): kültür dışında özellikle maddi kaynakları işaret etmektedir: özel mülkiyet, beşeri sermaye (humankapital), ve yatırım yapabilmek için maddi kaynaklar. 'Kültürel anlamda sınıfsal kaynaklar dayanışma süreci içerisinde nesilden nesile aktarılan burjuva değerleri, görüşleri, bilgileri ve yetenekleri içermektedir' (Light, 1984:201; Light, 1987:210).

Bazı etnik grupların bu iki temel kaynağı beraber veya ayrı ayrı kullandıkları gözlemlenmektedir veya etnik kaynaklardan sınıfsal kaynaklara kayış dahi tespit etmek mümkündür (Light, 1984:203). Kore, Vietnam, İran, Küba ve Tayvan'dan gelenlerin sınıfsal kaynakları girişimciliğe geçişte özellikle gündeme getirdiklerini gözlemlemek mümkündür. Para ve know-how (bilgi) ile birlikte göçtükleri için ekonomik anlamda başarılı olmaları pek şaşırtıcı değil. Bununla birlikte Koreli ve Miami'deki Kübalı göçmenler arasında, etnik kaynak kullanımının belirgin olduğu görülmekte, bunun ise etnik işletmeciliği de dönüştürdüğüne dair ipuçları tespit edilmektedir. Bu grupların aynı zamanda kendi etnik topluluklarının toplumsal dikey hareketliliklerini teşvik ettiklerini gözlemlemek de mümkündür (Wilson ve Portes, 1980; Light 1987:211). Asimile olma sorunu zamanla 'etnik kaynakları' tehdit etmektedir. Çünkü yeni nesil, yerlilerin değerlerini, alışkanlıklarını vs. benimsemektedir (Light, 1984:207 ve 211). Bu olgu aynı zamanda zenciler arasındaki müteşebbis sayısının düşüklüğünü de – Light'a göre – açıklamaktadır. Buna göre, farklılıklarını yitiren göçmenler piyasaya yeni birşey sunamamaktadırlar. Dezavantajlı ve düşük sınıfsal kaynaklara sahip olan zenciler, Amerikalı zenci olma dışında başka özellikleri kalmadığı için de serbest çalışmayı tercih etmemektedirler. Fakat yeni göçmüş olan – örneğin Koreliler – istihdam edildiklerinde eğitim düzeylerine göre daha az kazandıklarından dolayı, serbest çalışmayı

daha avantajlı bulmaktadırlar. Ancak zenciler için durum oldukça farklıdır: ‘ABD’de zenciler memurlara göre girişimci olarak daha az kazandıkları için, bu dengesizliği onlarda gözlemlemek mümkün değildir’ (Light, 1987:207).

Yapılan araştırmalarda, özellikle kültürel ve dış görünüm açısından (Uzak Doğulu, Asyalı, Sarı tenli vs.) farklı olanlara yönelik dışlanmışlığın ‘sınırlı dayanışmaya’ (‘bounded solidarity’) yol açtığını belirtilmektedir (Portes ve Zhou, 1992:510-513). Bu grup içi dayanışma tüketiciyi kendi işletmecisine, işçiyi de kendi etnisitesinden olan patrona yöneltmektedir. Diğer faktör ise ‘zorunlu güven’ (‘enforceable trust’)dir. Asyalı göçmenlerin yabancı ve kendilerini dışlayan topluma karşı geliştirdikleri bir mekanizmadır. Bu olguyu özellikle dönüşümlü kredi sisteminde görmek mümkündür: Birçok Asyalı iş kurarken tanıdıklarından borç almakta ve ekonomik durumu düzeldiğinde başka girişimci adayına kredi açmada kendini yükümlü hissetmektedir. Yükümlülüklerini yerine getiremeyen girişimciler ise topluluk tarafından dışlanmaktadır (Portes ve Zhou, 1992:506). Etnik topluma olan bağımlılık, örneğin, ekonomik sebeplerden dolayı azaldıkça, kendi topluluğu ile girilen dayanışma ve güven bağları azalmaktadır: Kendi insanına ihtiyacı kalmayan, kendi ayağı üzerinde durabilen işletmeci artık kendini, geldiği toplumsal kümeye karşı sorumlu hissetmemektedir (Nee, Sander ve Sernau, 1994; Light u.a., 1995). Portes bu yaklaşımla zencilerin konumunu açıklamanın mümkün olduğunu söylemektedir: Birbirlerine muhtaç olmayan zenciler, “grup içi” dayanışmaya girme zorunluluğu hissetmemekte ve kredi alıp-vermede kendilerini zorunlu hissetmedikleri için kendi insanına karşı özel bir dayanışma duygusu veya güven sergilememektedirler (Portes ve Zhou, 1992:517f.).

İlk araştırmalar Ivan Light’ın ‘etnik ve sınıfsal kaynaklar’ (‘Ethnic and class resources’) kavram-sallaştırmaları ekseninde bu fenomenleri anlamaya ve açıklamaya çalışırken yeni araştırmalar bunun yetersizliğine dikkat çekerek etnik bölgelerin (‘ethnic enclave’) ve ‘beşeri sermaye’ kavramları çerçevesinde olayı anlamaya çalışmıştır. Çükü ABD’ye göçen bazı etnik grupların ‘malting pott’ (eritme kazanı) içinde eriyip giderken, bazıları mekânsal olarak da farklılıklarını belirgin kılmaktalar. ABD’de ‘etnik özel bölgelerin’ (‘Ethnic Enclave’) varlığı Miami’de Kübalıların oluşturdu-

ğu alt kültürden (subkültür), ‘China Town’larda’, Almanya’da Türklerin oluşturdukları semtlerde, Fransa’da Arap ve Afrikalı göçmenlerin yoğun olarak yaşadıkları semtlerde görmek mümkündür. Özellikle Wilson ve Portes (1986) Kübalı göçmenler üzerinde yaptıkları araştırmalarla ‘beşeri sermayenin’ etkinliğini ve etnik topluluk içersinde bunun ne kadar geçerli ve serbest mesleklere geçmede belirleyici olduğunu açıklamaya çalışmışlardır. İstatistik veriler ve kendi araştırmalarıyla özellikle etnik topluluk içersinde bunun karlı olduğunu tespit etmişlerdir. Buna karşın Sanders ve Nee (1987) yaptıkları araştırmayla ‘beşeri sermayenin’ ancak serbest çalışan göçmenler için avantajı olduğunu, ücretli çalışanların ise bundan yararlanamadıklarını hatta ücret ve sosyal statü olarak ancak statüsü düşük yerli iş piyasasıyla kıyaslanabileceğini göstermişlerdir. Almanya için yapılan araştırmalar, Almanya dışında edinilmiş diplomaların ve mesleki eğitimlerin işsizliğe karşı bir güvence olmadığını ortaya çıkarmıştır (Seifert, 1996b:8). Çalışmamızda bu konuya etraflıca değinmeye çalışacağız.

Boşluk Ekonomisi (Nischenökonomie)

Zaman içinde memleketlerine dönmekten vazgeçen ve çalıştırdıkları yahut işlettikleri dükkân, şirket vb. sayısında ciddi artışlar görülen göçmenler, özellikle yetmişlerden beri sosyal bilimcilerin yoğun ilgisine mazhar olmuşlardır. Almanya’da yaklaşık 270.000 yabancı müteşebbis bulunuyor. Wiebe’nin 1980’de yaptığı araştırmayla bir kısım yabancıların oluşturduğu pazarın aslında kendi ihtiyaçlarını karşılamak için bir ‘boşluğu doldurmaya yönelik’ (Nischenökonomie) bir ekonomiden bahsedilebileceği iddia edilmiştir. Bu araştırmaya göre örneğin İtalyanlar ve Yunanlar daha dışarıya ve özellikle Alman tüketiciye açıkken, Türk göçmenler içe kapanık ve kendi topluluklarıyla yetinir durumda gösterilmiştir (Wiebe, 1984). Temel etkenler olarak içe kapalılık, dil yetersizliği, kendi kendine yetinme ve İslami değerler gösterilmiştir. Hatta başka araştırmalar ‘etnik dayanışma’ dışında ‘köysel bireyselliği’ ana faktör olarak gösterebilmiştir. Buna göre küçük işletmeler aile ilişkilerine ve desteğine dayanarak, bireylerin temel geçim kaynağını sağlamak üzere örgütlenmişlerdir (Blaschke ve Ersöz, 1987:50). Buna benzer ‘kültürel’ yaklaşımlar, bir taraftan zaten var olan kültürel önyargıları ‘akademik’ olarak desteklemekle birlikte, zamanla oluşan farklılığı da gözden ka-

çırmaktadır. Çünkü göç süreci bu işletmelerin yalnızca Türklerin yoğun olduğu bölgelerde ve belli branşlarda değil gitgide Alman ekonomisine benzer farklılıklar göstermeye başladığını göstermektedir (Duymaz, 1988:68). Gurbette sosyalleşen ve dil sorununu aşabilen girişimciler artık sadece kendi etnik topluluklarını dikkate almamakta, aynı zamanda genel ekonomiyi de göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca mevcut Alman aile şirketlerini veya devasa şirketleri de acaba 'köysel bireysellilikle' açıklamak ne derece mümkündür? Bunun dışında 'Nischenökonomie' yaklaşımı ABD'de bazı göçmenlerin yaptığı gibi Alman toplumu tarafından dışlanan insanların çareyi işletmeci olmakta aramaları gibi bir sebebi de tamamen göz ardı etmektedir.

Fakat şu olgu hatırdan tutulması gerekmektedir: Almanya'daki siyasi tartışmaların paralelinde konu hep uyum problematiği etrafında tartışılmıştır. Soru ve konuya yaklaşım hep, bu işletmeler entegrasyona (uyuma) olumlu mu etki ediyorlar, yoksa Türklerin Alman toplumundan soyutlanmalarını mı teşvik ediyorlar çerçevesinde kurgulanmaktadır. Bu kısır tartışmayı aşabilmek için merkezi Essen'de olan Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin (TAM) yaptığı gibi, savunmacı bir refleksle aslında bunların ne kadar verimli ve etkin olduğunu ispatlama çabalarıyla mümkün görünmemektedir. Her ne kadar TAM'ın araştırmalarında ve yayınlarında Türklerin oluşturdukları ekonomik yapıya yönelik zaman zaman eleştirel bir üslup kullanılsa da, sonuç ve değerlendirmeleri kümülatif rakamları (işletme sayısı, çalışanların sayısı, ciroları vs.) takdim etmekle yetindikleri gözlemlemek mümkündür (bkz. Sen ve Goldberg, 1994). Bu tip yaklaşımlar özellikle etnik ekonominin içine yönelik sosyal yapı analizlerini ve bunların ortaya çıkardığı bulguları dikkate almamaktadır.

Aracı azınlıklar (Middleman minorities)

ABD'li sosyal bilimci Bonacich etnik ekonomi ile ilgili çalışmalarda farklı bir yol izleyip, belli etnik toplulukların 'azınlık ve çoğunluk, üreticiler ve tüketiciler, emlak sahipleri ve kiracıları, elitler ve kitleler arasında' aracı bir pozisyona sahip olduklarını iddia etmiştir (Bonacich, 1973:583). Buna örnek olarak Avrupa'daki Yahudileri, Güneydoğu Asya'daki Çinlileri, Doğu Afrika'daki Asyalıları, Türkiye'deki Ermenileri, Batı Afrika'daki Suriyelileri, Hindistan'daki Farsları, ABD'deki Ja-

ponları ve Yunanları vs. göstermiştir (Bonacich, 1973:583). Ülkelerinden göç ettikleri devletlere misafir (sojourner) olarak gelen bu göçmenler aslında memleketlerine dönmek niyetinde oldukları için çok yoğun tasarruf eden, harcamayan, biriktirdikleri paraları memleketlerine gönderen topluluklar olup, ekonomide de belli branşlara yoğunlaşma eğilimi göstermektedirler. Bu meslekler özellikle özgür kalmalarına imkan sağlayan meslekler: berber, ayakkabıcı, kuyumcu, lokanta sahibi, terzi vs.. Özellikle Suriye'deki Ermeniler, Polonya'daki Yahudiler ve ABD'deki Japonlar ve Çinliler arasında çok sık görülen uğraş alanlarıdır bunlar. Bu gruplar özellikle bir yandan maddi birikime sahip olurken, bir taraftan 'çoğunluk toplumu' ile ilişkilerini asgari düzeyde tutmaktadırlar. Bu durum dolayısıyla gettolaşmaya ve etnik topluluk içi evlenmeye, etnik kurumlaşmaya (okul, ibadethane vs.) ve siyasi örgütlenmelere karşın pasif kalmaya doğru sevk etmektedir. Formel ve informal ilişkiler dinsel ve etnik özellikleri muhafaza ve pekiştirmede kullanılmaktadır. Bu da ekonomide kaynakların dağıtımı ve rakiplerin kontrolünü sağlamaktadır (Yavuzcan, 2003:47).

Bu olgular birçok etnik topluluğun belli branşlarda yoğunlaşmasına ve tekel kurmasına imkân sağlamaktadır. Çünkü bilgi, maddi kaynakların ve avantajların etnik topluluk içersinde kalması, bu toplulukların güçlenmesine imkân sağlamaktadır: II. Dünya Savaşından önce Seattle'deki (ABD) Japonların 74% dükkân sahibi ve 1943'de Jamaika'daki Çinlilerin 63,6% ticaretle meşguldü ki toplam nüfusta oranları ancak 2,2% idi. Özellikle Yahudilerin, Çinlilerin ve Hintlilerin her ülkede benzer ekonomik faaliyetlere giriştiklerini gözlemlemek mümkündür. Bunun sebebini Bonacich kültürel bağlarda görmektedir (Bonacich, 1973). Ancak bu tip toplulukların oluşturdukları etnik ekonomi, daha ziyade ilk dönem ilkel kapitalist üretim biçimlerine benzemektedir. Çünkü modern kapitalist işletmelerde, aile, din ve etnisite gibi faktörler etkin değilken, 'aracı azınlıkların' bu tip modern özelliklerden mahrum oldukları gözlenmektedir (Bonacich ve Modell, 1980).

Ancak dikkat edilmesi gerek başka bir olgu, 'etnik işletmelerin' başarısının bir çok kez de çevrenin düşmanlığına ve kıskançlığına sebep olduğudur. Bu durumlarda etnik toplulukların fazlaca içe kapanmalarına sebebiyet vermektedir ve uzun vadede kendilerine dezavantaj olmaktadır. Bu

toplulukların bir çoğu tekrar ülkelerine göçtükleri veya geri dönme hayali ile yaşadıklarını gözlemlemek mümkün olmaktadır. Ancak 'middleman minorities' tezine getirilecek daha köklü eleştiriler bulunmaktadır. En temel itiraz: dönme durumunda yani 'sojourner' (misafir) olarak kabul edilen birçok etnik topluluğun kendilerini böyle görmemeleridir. Waldinger bu bağlamda Asyalı ve Hispanik (Meksika, Küba vs.) kökenli işletmecilerin icraatlarında dönme fikrinin pek öne çıkmadığını belirtmektedir (Waldinger, 1989:55;70), ayrıca çoğunluğun düşmanlığının her zaman etnik dayanışmayı getirmediği belirtmektedir (Light, 1979:41).

Portes ile arkadaşları Bonacich ve diğerlerine getirdikleri eleştirilerde ise aracı azınlık (middleman minorities) kavramsallaştırmasına karşı, etnik bölge (ethnic enclave) kavramını öne sürmüşlerdir. Çünkü etnik topluluklar sadece kendi cemaatlerine değil, bütün topluma hitap etmekte. Yalnızca 'elitler' ve 'kitle' arasında bir aracı konuma sahip olmadıkları hatta 'göçmen bölgesinde' ('immigrant enclave') da bulunanların, doğrudan ana ekonomiyle rekabet içerisinde oldukları iddia edilmektedir. Aracı konumda olan azınlıklar (istisnalar hariç) dağınık olarak yerleştikleri için, diğer birçok göçmenlerin belli bölgelerde belirgin bir şekilde yoğunlaştıklarını, ve bunun kendilerine dil ve kültür bilgisi olmadan ekonomik olarak atılma olma imkanı sağladığını iddia etmekte (Portes ve Manning, 1986:62-63).

'Sosyal ilişkiler ağının' (social networks) belirgin şekilde etnik işletmelerin kurulmasında etkin olduğu son senelerde yapılan araştırmalar özellikle göstermektedir. Özellikle informal ilişkilere dayanan bu ilişkiler ağı, bilhassa iş bulmada, bilgi edinmede, girişimcilik için gerekli birikim ve tecrübenin aktarımında etkin olmaktadır (Razin, 1993:99). Temelini ailevi ilişkilerin, dil ve kültürün oluşturduğu 'ilişkiler ağı' etnik işletmecilik tarafından da güçlendirilmektedir (Razin, 1993:98). Sanders ve Nee'nin (1996) yaptığı araştırmada etnik işletmelerin ailevi yapıları ile etnik işletmecilerin ve elemanlarının beşeri sermayelerini araştırmışlardır. Özellikle ailenin şirketlerin ve işletmelerin kurulumlarında 'beşeri sermayenin' büyük bir rolünün olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak ülkelerinde edinmiş oldukları sosyal kapitali (İngilizce bilgisi, eğitim, beceri, diploma vs.) ABD'de kullanamadıklarını, ancak bunu kendi işletmelerini kurmada etkinleştirebildiklerini belirtmektedirler. İşletme-

cinin, çalışan bulma, finans kaynağı oluşturma ve kullanımı patronaj ilişkilerine dayanmaktadır (Sanders ve Nee, 1996:237). Özellikle evli olmanın % 20 oranında girişimci olma ihtimalini artırdığını Asya kökenli (Çinli, Koreli, Filipinli Hintli) ve üç Hispanik grup (Meksika, Küba, Porto Riko) arasında yaptıkları araştırmada tespit etmişlerdir. Ayrıca ailede işletmelerde işçi olarak kullanılabilecek gençlerin olmasının da olumlu etki ettiğini tespit etmişlerdir. Kadınların Üniversite mezunu olması onların serbest çalışmalarını % 50 oranında olumlu etkilemektedir (Sanders ve Nee, 1996:240-242). Özellikle daha fakir ve eğitimsiz kesimlerden gelen Meksikalı ve Porto-Riko'lu göçmenler sosyal kapitale haiz olmadıkları için işletme kuramamaktadırlar (Sanders ve Nee, 1996:246).

Waldinger ise başka bir açıdan konuya yaklaşarak yaptığı araştırmalarla özellikle yapısal etkenlerin belirleyici olduğunu tespit etmiştir. Etnik mamullere ihtiyaç dışında göçmenlere işletme sahibi olma, bilgi edinme imkânı yollarının açık olması ve işletme sahibi olma temayülleri olması gerekiyor (Waldinger, 1983, 1986). Fırsat yapısı ('Opportunity structure') olarak ifade ettikleri tezlerini tespit edebilmek için yaptıkları araştırmalarda, bir bölgede küçük işletmelere ihtiyacın yerlilerin o bölgede işletme açma isteksizlikleriyle olumlu bir şekilde örtüştüğünü saptamışlardır (Waldinger ve diğerleri, 1985:591).

Almanya'da Yabancılar ve Aileleri

Almanya'nın da bir göçmen ülkesi olup olmadığı uzun zaman tartışılmıştır, Almanya'nın göçmen ülkesi olduğu Alman siyasetçileri tarafından daha yeni yeni ifade edilmeye başlanmıştır. Tarihsel süreç II. Dünya Savaşından sonra başlamış olup, özellikle 1960'ların başında ivme kazanmıştır. Batı Almanya ekonomisi savaş sonrasında ABD desteği ile de canlanmaya başlayan istihdam ihtiyacını Sovyetlerin kontrolünde bulunan Doğu Almanya'dan kaçan Alman göçmenlerle büyük ölçüde karşılar, 1961'de Berlin duvarının inşasıyla yeni arayışlara girmek zorunda kalmıştır. İtalya, Yunanistan ve İspanya ile yapılan göçmen işçi anlaşmalarına 1961'de Türkiye ile yenisi eklendi, bunu Fas (1963), Portekiz (1964), Tunus (1965) ve Yugoslavya (1968) takip etti (Sen ve Goldberg, 1994:9; Korte, 1985:11). Özellikle ağır sanayi ve maden ocaklarındaki istihdam ihtiyacı kapatılmak isteniyordu. Bu ihtiyacı özellikle Türkiye'nin

Doğu ve Güneydoğu'sundan gelen vasıfsız işçiler karşılaşmıştır. Göçün bu ilk dalgası 1973 yılına kadar devam ederken, bu tarihten itibaren işçi alımı durdurulmuştur. Ancak göçmüş olan işçiler ülkelerine dönüp bir daha Almanya'ya gelememe riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. 1970'li yılların getirdiği ekonomik ve siyasi krizler ekseninde göçmenler ailelerini Almanya'ya almaya zorlamıştır. 1980'lerde mülteci akımına uğrayan Almanya'da entegrasyon tartışmaları başlamıştır. Buna paralel olarak teşvik primleriyle, yerleşmiş insanlar ve aileleri tekrar ülkelerine dönmeye teşvik edilmişlerdir. Ancak pek fazla başarılı olamayan bu politikalarla birlikte 1990'larda mülteci akımını önlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte II. ve III. neslin sorunları üzerinde daha fazla araştırma yapılmaya başlanmıştır. 2000'lerin başında ise – aynı ABD, Fransa ve İngiltere gibi – bir göçmen ülkesi haline dönüştüğü siyasetçiler tarafından fark edilmeye başlanmıştır. Alman siyasetinin ve siyasetçilerin kendilerine yönelik ilgisini/ilgisizliğini pek umursamamaları ve siyasi tartışmalardan uzak bir şekilde bir bölgeye yerleşen nüfus, kendi altyapısını da oluşturmaya başlamıştır. Bunun en belirgin tarafı da 'etnik ekonomi'dir.

Almanya'da 2004 yılı rakamlarıyla 7.288.000 yabancı yaşıyor, Almanya İstatistik Dairesi'nin verdiği bilgilere göre yabancılar toplam nüfusun % 8,9 oluşturuyor. Bunlardan % 26 Türk, % 8 İtalyan, Polonyalı ve Yunanlılar % 5. Yabancılar arasında kadınların oranı % 48. Toplam 2,6 milyon Türk kökenliden yaklaşık 840.000 Türk, Alman vatandaşlığına geçmiş durumdadır. 1999 yılında Almanya'da 116.446 İran vatandaşı yaşamaktaydı. Özellikle İran devriminden sonra yoğun bir göç dalgasıyla 1980'lerde siyasi nedenlerle göç edenlerle birlikte, 90'larda savaştan kaçıp gelen veya ekonomik sebeple gelen İranlıların sayısında artış oldu. Türklere göre daha küçük etnik grup olan İranlılar özellikle Kuzey-Ren-Vesfalya, Hamburg ve Berlin eyaletlerinde yaşamaktalar (Statistisches Bundesamt, 2006).

Yabancıların sosyo-ekonomik yapısı Almanlara göre hala farklı: 2001 yılı rakamlarına göre yabancıların % 56 işçi iken, Almanların çoğu özel sektörde veya devlette memur olarak çalışmaktalar (Statistisches Bundesamt, 2001:49). Ancak yabancılar arasında da belirgin farklar var: İtalyanlar ve Eski Yugoslavya Cumhuriyetinden gelenler Türklere ve Yunanlara göre daha iyi eğitilmişler ve kazançları

daha iyi (Bender ve Karr, 1993:194). İkinci nesilde nispi bir gelişme olsa da, genel olarak yabancıların işsiz kalma ihtimali daha yüksek: 1997 yılında Almanlarda ortalama oran % 11,7 iken, yabancılar arasında işsizlik oran % 18,66 hatta bu oran Türkler arasında % 22,5 (AID, 4/96:8).

Almanya'da Yabancı İşletmeciler hakkında yapılan araştırmalar

1996 rakamlarına göre Almanya'da 269.000 yabancı işletmeci bulunmaktadır. Bu sayı 2001 yılında 257.000'e gerilemiş durumda (Sen, 1996:30; AID, 2/02:18). Yabancı işletmecilerin çoğu dört ülkeden geliyor: İtalya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan. Alman İstatistik Dairesinin verdiği bilgiye göre, İtalyanların ve Yunanların ortalama işletmeci oranları yüksek iken (%12,0 ve 11,8), bu oran Türklerin arasında % 5,2. İşletmelerin çoğu gastronomi, esnafılık ve küçük işletmeler. Zanaatkarlar da az oranda değil (Berber, Araba Tamircileri, Terziler vs.). Türkiye Araştırmalar Merkezi'nin (TAM) kendi yaptığı araştırmalara göre Türkler arasındaki işletme sayısı, Federal İstatistik Dairesinin verdiği oranlardan daha yüksektir: TAM'a göre 2001 yılında 59.000 Türk serbest meslek sahibi vardır (Zentrum für Türkeistudien, 2001). Alman kamuoyu ve medyası bu işletmelerin yalnızca yatırımcı olarak değil, yetişen gençlere istihdam, eğitim ve staj imkanı oluşturdukları için konuya gitgide dikkat kesilmektedir (Czock, 1990:34). Bu işletmeler arasında Öger Tour, Santex-Moden, HMB Bau AG gibi Almanya tekstil, inşaat ve seyahat branşının büyük işletmecileri ve yatırımcıları da bulunmaktadır. Almanya'da yapılan araştırmaların temel sıkıntısı istatistik verilerin sınırlı olması ve Alman makamlarının ve araştırmacıların taleplerine istatistik bilgilerin gizlilik esasına dayandığı gerekçesiyle ketum davranmalarıdır.

Empirik Araştırma

Yaptığımız alan araştırması için, Türklerin yoğun olarak yaşadığı Batı Almanya'da bir sanayi şehri olan Köln seçilmiştir. Türklerin de yoğun olarak çalıştığı ve şehrin en büyük işyeri arasında Ford Fabrikası ve Köln'e bitişik Bayer Kimya Fabrikası bulunmaktadır. Şehirde yaşayan bir milyonu aşkın nüfusun 2001 rakamlarına göre % 18,9 yabancıdır. Yabancıların çoğu ise Türklere aittir: 75.567 Türk vatandaşı, Alman vatandaşlığına geçmiştir, Türklerle birlikte yaklaşık 85.000 Türk asıllı Könlü bu-

lunmaktadır. Türk göçmenlerden sonra en yoğun göçmen topluluklar İtalyanlar, Eski Yugoslavya göçmenleri ve Yunanlılar. İranlılar ise 6500 civarındadır.

Konuya ilişkin yapılan ilk araştırmada 1997 yılında yaklaşık 100 işyerinde anket uygulanırken, ikinci ankette toplam 206 Türk ve 108 İranlı işletme sahibine 2002 yılında standart sorularla anket uygulanmıştır. İşletmelere, anketten önce işletmecilere anketin konusunu ve önemini anlatan bir yazı bırakılmıştır. Anketlerden en fazla kuşkulanan İranlı işletmelere ilk denemelerden sonra Alman anketçi gönderilmesi daha uygun olmuştur, çünkü İran resmi makamları tarafından kendileri hakkında bilgi edinme talebi olabilir düşüncesi pre-testde tespit edilmiştir. Türk işletmecilere ana dili Türkçe olan anketörlerin gönderilmesi, onların da Alman resmi makamların (özellikle maliye ve yabancılar polisin) anketlerle bir ilişkinin olmadığını ispatlamak açısından uygun olmuştur.

İlk bulgulara göre Türk ve İranlı işletmecilerin cinsiyet yapıları birbirine benzemektedir: kadın işletmeci sayısı İranlılarda % 16,7, Türklerde % 15,0 oran ile erkeklere göre azdır. Ancak kadın işletmeci sayısı yalnızca azınlıklarda değil genel olarak Alman işletmeciler arasında da düşük.

Ancak yaş yapısında iki topluluk arasında belirgin bir farklılık gözlemek mümkündür ($p<0.001$; $\chi^2=21,85$): İranlılarda ortalama doğum yılı 1957 iken bu Türklerde 1963'tür. Bunun nedenini İranlıların daha geç yaşlarda Almanya'ya göçlerinde ve tahsil sürelerinin, dolayısıyla düzeylerinin daha yüksek olmalarıyla açıklamak mümkündür. Ancak bir İranlı işletmeci Almanya'da doğmuş iken Türk-

ler arasında bu oran % 8,7'dir. Ayrıca, Türklerin Almanya'da bulunma süreleri daha uzun olup, % 55,8'i 20 yılı aşkıncıdır Almanya'da, İranlıların ise ancak % 31,1'i bu durumdadır. Türklerin %50,2'si ne Türkiye'de ne de Almanya'da bir meslek eğitimi almamıştır - İranlıların ancak % 22,5 bu durumdadır. Bu durum kadın işletmeciler için de geçerlidir. İranlı kadın işletmeciler, Türk işletmecilere göre daha eğitimlidir (Yavuzcan, 2003:131-142).

Serbest çalışma sebebi sorulduğunda, iki işletmeci grubu içinde 'kendi kendinin patronu olmak' veya 'bağımsızlık' serbest çalışma için çok önemli bir etkidir (bkz. Tab.1). Fakat iki etnik topluluk arasında belirgin farklar da vardır. İlk tespitlerimize göre ortalama daha iyi eğitilmiş ve daha ziyade orta sınıf ailelerden gelen İranlılar da Alman iş piyasasına uyum sağlamakta zorlanmaktadırlar. Bunun nedenini üç başlık altında toplamak mümkündür: a) yapısal ayrımcılıklar: örneğin yurt dışında edinilmiş diplomalar birebir kabul edilmemektedir ve eleman tercihi Alman ve AB üyesi ülkelerden gelenlerin tercih edilmesi, b) genel ekonomik durgunluk ve c) İranlıların yaş ortalamasının yüksek olması, iş ararken dezavantaj olabilmektedir. İranlılarda serbest çalışmak için başka bir neden daha öne çıkmaktadır: 'edinmiş olduğu mesleği' icra edememektir. Türklerde bu sebep çok belirgin değildir, çünkü meslek eğitimi almış Türk işletmeci sayısı düşük. Bu nedenle bilgisayar mühendisi, fizikçi, inşaat mühendisi, diş teknisyeni vs. olan İranlılar sosyal prestijlerini korumak için serbest meslekleri tercih ediyorlar (Khosravi, 1999). Gerçi Türk işletmecilerin de hakkının burada teslim edilmesi gerek: işçi olanlara göre serbest çalışan işçi göçmenleri ve çocukları daha tahsillidir (Özcan ve Seifert, 2000:293).

Tablo 1: İranlı ve Türk İşletmecilerin Serbest Çalışma Nedenleri

Nedenler	Türkler	%	İranlılar	%
Aile şirketi	49	15,0	15	9,7
Daha fazla gelir	73	22,4	24	15,6
Prestij	32	9,8	7	4,5
Bağımsızlık	136	41,7	63	40,9
Uzun zaman işsizlik	19	5,8	18	11,7
İşsiz kalma riski	11	3,4	11	7,1
Eğitim aldığı mesleği icra edememe	6	1,8	16	10,4
Toplam	326	100	154	100
$\chi^2=18,7$, $df=5$, $p<,05$; Cramer's $V=.28$				

Araştırmada ‘Almanca bilgi düzeyi’ ve işletmeyi açarken hangi bölgede açıldığı incelenmiştir, çünkü Almancası iyi olan işletmecilerin işyerlerini daha ziyade Almanların yoğun olarak yaşadığı semtlerde açacağı tezinden hareket edilmiştir. Almanca dil bilgilerine bakıldığında Türklerin yoğun olarak bulunduğu ‘etnik bölgede’ ve ‘etnik bölgede faal olmayan’ işletmecilerin Almanca bilgi düzeyleri birbirine çok yakın olduğu gözlemlenmektedir. Orta derecede Almanca bilen işletmeciler tercihleri bölgenin topluluk yapısına göre belirlememektedir. Yani çok iyi derecede Almanca bilen bir işletmeci rahatlıkla Türk mahallesinde işletme açabilirken, Almancası çok zayıf olan işletmeci tüketici kesimin daha ziyade Almanlardan oluşan bir bölgede faal olabilmektedir. Belirgin farklılık cinsiyette öne çıkmaktadır: kadın işletmeciler daha ziyade Türk tüketicinin yoğun yaşadığı bölgeleri tercih etmektedir. Zaten Türk kadın işletmecileri daha ziyade riskin düşük ve işletme kurma bedellerinin yüksek olmadığı işletme türlerini tercih etmekte: terzi dükkânı, seyahat acentesi vs. Müteşebbislerin belli bir yaşda olmaları istatistiksel anlamda bir anlam ifade etmiyor. Aslında daha genç işletmecilerin daha kolay risk alıp Türklerin yoğun yaşamadığı bölgelerde faal olabileceği tahmin edilirken, eşit düzeyde bir dağılıma olduğu gözlemlenmektedir. Ancak Almanya’da kalma süresi portreyi değiştirmekte: Almanya’da doğmuş olanların yarısı Alman tüketicisiye yönelmekte, Türkiye’den yeni gelmiş olanlar daha ziyade Türklerin yoğun olduğu bölgeleri tercih etmektedir. Esnafların 62,3% etnik bölgede iken örneğin toptancıların 85,7% Türklerin yaşadığı bölgelerin dışında bulunmaktalar. Gastronomi sektöründe faal olanları her yerde bulmak mümkün iken, hizmet

sektörü (69,2%) ve zanaatkarlar (terzi, kuyumcu vs.) (69,0%) Türk tüketicisine yakın bulunmayı tercih etmekte (bkz. Yavuzcan, 2003).

Etnik İşletmelerde Çalışan Elemanlar

Türkiye Araştırmalar Merkezinin (TAM) verdiği bilgiye göre Türk işletmeler 2000 yılında 327.000 elemana istihdam imkânı sunmaktadır (bu rakam 1997 yılında 162.000 civarında). Ancak TAM bu işçilerin sosyo-kültürel yapıları ve patronlarıyla olan sosyal ilişkileri hakkında pek fazla bilgi sunmamaktadır. Ayrıca bu işletmelerin ne kadar kariyer imkanı sundukları veya buna engel olup olmadıkları konusunda Almanya’da yapılan araştırmalarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. ABD’li sosyal bilimci Wiley’nin tezi ise ‘etnik işletmelerde’ kariyer imkânların sınırlı olduğu, genel ekonomide ise bir ağacın dalından diğerine atlarcasına şirketler ve işletmeler arasında sıçramanın mümkün olduğunu öne sürmektedir. Bunun sebebini ise, etnik ekonominin potansiyalinin sınırlı olması olarak göstermektedir (Wiley, 1973).

Nee, Sanders ve Sernau (1994) bu varsayımları inceleyip, etnik ekonomide çalışanların uzun vadeli olarak bu işletmelerde çalışmayı tercih etmediklerini tespit etmişlerdir. Bunu Almanya örneğinde araştırabilmek için, işletme sahiplerine istihdam ettikleri insalara ilişkin sorular sorulmuştur. Buna göre iki etnik topluluk arasında belirgin bir fark bulunmamaktadır (bkz. Tab.2). Türkler toplam 423 eleman çalıştırırken, İranlılar 204 kişi istihdam etmektedir. Ortalama olarak Türk işyerleri 2 kişi çalıştırırken, İranlılar 1,8 kişi istihdam etmektedir.

Tablo 2: Etnik Ekonomide Çalışanlar

	Türkler		İranlılar	
	Örneklem Sayısı	(%)	Örneklem Sayısı	(%)
Hiç	46	22,3	29	26,9
1-2 yıl	111	53,9	61	56,5
3-5 yıl	33	16,0	15	13,9
6 yıl ve üstünde	16	7,8	3	6,1
Toplam	206	100	108	100
chi ² =3,89; df=3; n.s.				

Türk işletmelerinde çalışan toplam 359 ve İranlı işletmelerde 66 eleman hakkında bilgi toplanabilmiştir. Demografik veriler dışında, elemanların çalışma şartlarından memnun olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Türklerin çalıştırdığı elemanların %83,1'i Türk iken, İranlılarda bu oran %

57,8'dir. Bu verilere göre TAM'ın bu işletmelerin Almanlar için de bir istihdam imkânı sunduğu tezi doğrulanmamaktadır (Zentrum für Türkeistudien, 2001). Çünkü çalışan elemanların ancak % 3 Alman'dır. İranlılarda bu oran ise %31,2'dir.

Tablo 3: Etnik Ekonomide Gelir Düzeyleri

Gelir Düzeyleri	Oranlar	Yüzdelere	Kümülatif Yüzdelere
Ücretsiz Aile Fertleri	10	15,6	15,6
-1000	15	23,4	39,1
1001-1500	17	26,6	65,5
1501-2000	11	17,2	82,8
2001-2500	2	3,1	85,9
2501-3000	1	1,6	87,5
3001-4000	2	3,1	90,6
4001	1	1,6	92,2
Bilgi yok	5	7,8	100
Toplam	64	100	100

Not: İlk araştırma DM zamanında yapıldığı için, veriler Mark olarak verilmiştir.

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı gibi Türk işletmelerinde gelir düzeyi Alman ekonomisindeki genel gelir düzeyi ile karşılandığında çok düşük çıkmaktadır. Hatta Alman ekonomisinde istihdam edilen vasıfsız işçilerin gelir düzeyleriyle karşılaştırıldığında, Türk işletmelerinde çalışanların gelir düzeyinin bundan da düşük olduğu ortaya çık-

maktadır. Çalışanların 83%'ü 2000 DM'in altında alıyor, ortalama ücret ise 1.092 DM. Ortalama iş saati 45 saat (bkz. Tab. 4). Özellikle erkeklerin ve kadınların çalışma şartları birbiriyle kıyaslandığında cinsiyetler arasında büyük oranda dengesizlik olduğu ortaya çıkmaktadır (Yavuzcan, 2003:230).

Tablo 4: Cinsiyetlere Göre Çalışma Saatleri

Çalışma saati	Cinsiyet		Yüzdelik
	Erkek (%)	Kadın (%)	
20 saate kadar	20,5	5,0	15,6
21-40	25,0	30,0	26,6
41-60	45,5	55,0	48,4
61 ve üstü	9,1	10,0	9,4
Toplam	100	100	100
chi ² =2,5; df=3;n.s			

Alman ekonomisinde çalışan vasıfsız yabancı işçiler 35 saat çalışıp, 2.556 DM kazanırken, Türk işletmelerinde erkeklerin ortalama maaşı 1.210 DM, kadınlarda bu miktar 838 DM'dir. Erkekler ortalama 43 saat çalışırken, kadınlar 49 saat çalışmaktadır (Yavuzcan, 1997; Seiert, 1995:178 dv; Seifert, 1993:19). Alman ekonomisinde çalışan Türklerin ortalama gelir düzeyi 2.630 DM, yani Avroya çevirildiğinde 1315 Avro. Çok net olarak Türkler ve özellikle Türk kadın çalışanları için Türk işletmelerinde çalışmak hiç cazip görünmemektedir.

Bu tablo karşısında Türk işçilerin Türk patronlar yanında çalışmamayı tercih edeceği tezi öne sürülebilir. Ancak araştırmanın sonuçları başka bir tablo öne çıkarmaktadır. Çalışma şartları ne kadar ağır olsa da, elemanlar etnik işletmede çalışmayı tercih etmektedir. Bu konuda özellikle kültürel faktörler öne çıkmaktadır; anlaşma, aynı kültür, çalışma atmosferi ve dilden kaynaklanan sebepler gibi (Almanca bilmemek, kendi dilini rahatlıkla konuşabilmek gibi nedenler %67 oranında öne sürülmektedir). Zaten Türk işletmecilerin de

%59.9'u bu sebeplerden ötürü Türk elemanı tercih etmektedirler.(Yavuzcan, 2003:221).

İstihdam oluştururken ailevi ve etnik sosyal ilişkiler ağıları kullanılmaktadır: Türklerin %53,1'i elemanlarını tanıdıkları ve akrabaları arasından temin etmektedir. Bunu özellikle Türklerde tespit etmek mümkündür. İranlılar bu konuda daha az şanslı görünmektedirler, çünkü küçük bir topluluktan geldikleri ve daha ziyade Alman tüketicinin bulunduğu bölgelerde faaliyet gösterdikleri için Alman elemanları istihdam etmektedirler.

Sonuç/Değerlendirme

Göçmenlerin ve ailelerinin oluşturdukları 'etnik ekonomiyi' belli ölçüde 'etnik ve Sınıfsal Kaynaklar ('Etnic and Class Ressources') teorisi ile açıklamanın mümkün olduğunu araştırmamızdan derlediğimiz bulgular doğrulamaktadır: Türkler ve İranlılar da işletmeleri kurarken yoğun bir şekilde kendi etnisitelerine ait akraba ve tanıdık çevrelerinden destek görmekteler. Bunu yaparken özellikle mali kaynaklar, bilgi, tecrübe ve destek devreye sokulmaktadır. Bundan hareketle Bourdieu'nün sosyal kapitale ilişkin tezini doğrulamak mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda 'sosyal kapital' ilişkilerin yoğunluğunu, toplamını ve en önemlisi sosyal ilişkiler ağına entegrasyonu kapsamaktadır (Friedrichs ve Blasius, 2000:35).

Ancak iki topluluk arasında farklılıklar da öne çıkmaktadır: Türkler daha ziyade kendi aralarında kalırken, İranlılar diğer göçmenler ve Almanlardan da istifade etmekte. İranlılar 'etnik bölgelerde/ mahallelerde' de (ethnic enclave) yaşamadıkları için, Almanlarla daha ziyade ilişki kurabilmekteler, hatta ilişki kurmak zorunda kalmaktadırlar. Ayrıca eğitim düzeyi yüksek insanlar akrabalarından çok daha farklı insanlarla ilişki kurma potansiyeline sahip olmaktadır, Türkler eğitim düzeyi düşük olduğu için daha ziyade akraba ve Türk göçmen çevresiyle sınırlı kalmaktalar. Bu durumdan hareketle özellikle Türklerin düşük humankapitali (beşeri sermayesi) hareket alanlarını sınırlandığını ve açılım sağlamayı engellediği anlaşılmaktadır. Ancak alınmış olan destek – iki topluluk tarafından da – başkalarına desteğe dönüşmemektedir. Yukarıda özellikle ABD'ye göçmüş olan Uzak Doğulu göçmenler arasında tespit edilen rotasyon halindeki kredi sistemi iki topluluk için de söz konusu değildir. Maddi çıkarlar ağır basmaktadır.

Ancak kuruluş safhasında akrabaların ve tanıdıkların yardımı en temel kolaylaştırıcı faktördür. Fakat işletmeler bir müddet ayakta durduktan sonra bu destekler azalmakta ve kriz dönemlerinde bu ilişkiler tıkanmaya sebebiyet vermektedir: tüketilen maddi ve manevi 'krediler' sorunları aşmada engel olmakta, çünkü tanıdık çevre bu insanlarla sınırlı kalmaktadır. Ancak İranlı işletmelerin daha istikrarlı olduklarını gözlemlemek mümkündür. İranlı ve Türk işletmeler rekabeti özellikle şikâyet konusu edinirken, İranlılar finans ve personel sıkıntısı çekmektedir. Türk toplumu geniş olduğu için ve zor koşullarda çalışmayı kabul eden insan bulunabildiği için bu konudaki sıkıntıları daha az dile getirmekteler. Ancak eğitilmiş eleman bulmakta İranlılar daha fazla şikâyet etmektedir.

Söz konusu edilen 'Nischenökonomie' teorisi ancak kısmen doğrulanabilmektedir. İranlılar örneğinde tamamen geçersiz olan teori, Türklerin değişen sosyo-ekonomik yapısını da açıklamaktan uzaktır. Türkler artık sırf Türklere hitap etmemektedir. Hatta bir kısım işletme için 'etnik' sıfatını kullanmak sorunlu hale gelmektedir; çünkü işletme sahibinin Türk kökenli olması dışında bu işletmeleri Almanlarınkinden 'farklı' kılan bir kültürel unsur gözlemlemek mümkün değildir. Ne çalıştırdıkları elemanlar salt Türklere oluşuyor, ne de mamülleri Türk mamulleridir. Kemal Şahin'in 'Şahinler Holdingi' veya Vural Öger'in 'Öger Tur'u Almanya'da Türk'ten ziyade Alman çalıştırmaktadır ve ayrıca 'global oyuncu' özelliğiyle diğer çokuluslu şirketlere benzemektedirler. Örneğin Şahinler Holding, "Türkiye, Ürdün, Bulgaristan, Çin, Mısır ve Hindistan'da dış ticaret, tekstil ve konfeksiyon, Avrupa ve Amerika'da ise toptan ve perakende pazarlama şirketleri ile faaliyet göstermektedir. Şahinler Holding bu faaliyetlerini 15 ülkede kurulu toplam 27 şirketi ile yürütmektedir.

Göçün getirdiği sıkıntıları aşmak için farklı etnik topluluklar ekonomik sıkıntıları aşmak için farklı stratejiler üretmektedir. Fakat daha iyi eğitilmiş ve hızlı bir şekilde Almanca dil bilgisine kavuşan ve ek eğitim fırsatlarını da değerlendiren İranlılar bile Alman ekonomisinde yer bulmada zorlanmaktadırlar. Türklerde ise özellikle işletmelerine strateji çizme konusunda kolayı tercih etme eğiliminin baskın geldiğini gözlemek mümkündür. Mevcut bir göçmen nüfusu veya 'etnik bölge' bu tüketici nüfusun ihtiyaçlarını karşılamak üzere örgütlenmiş bir ekonomiyi öne çıkarmaktadır. Ancak bu

ekonomik örgütlenme biçimi istikrar ve kalıcılıktan uzak görünmektedir: birçok işletme kapatmak ve el değiştirmek zorunda kalmaktadır (bkz. Yavuzcan, 1992/ Kızılocak, 1996:85; Duymaz, 1988:71). Yabancılar tarafından kurulan şirketler 24% iflas etmektedir (Brüderl, 1991:507). Bahsi geçen araştırmamızda da kurulan Türk işletmelerin 25% üç senelik bir geçmişe sahip, İranlı işletmelerin ise 44,3% üç senedir mevcut (Yavuzcan, 2003:181).

Bu nedenle Türk işletmelerin genel ekonomi içerisinde sınırlı bir alternatif alan oluşturduğunu tespit etmek mümkündür. İşletme sahipleri ‘modern’ işletmeciliğin getirdiği rasyonel olma zorunluluğunu dikkate almadıkları için, işletmeler kısa zaman içerisinde sıkıntıya girmektedir. Ayrıca yeni Türk nesil artık işletmenin Türk olmasına bakmamaktadır. Daha seçici ve rasyonel tercihlerde bulunmaktadırlar. Alışverişini Almanların işletmelerinden de yapabilmektedirler. Bunun dışında Avroya geçiş ve makro düzeydeki ekonomik göstergelerin iyiye gitmeyişi genel alım gücünü düşürmektedir.

Edindiğimiz bulgular da işletmelere ancak sınırlı sayıda insanlar için bir iş piyasası olma özelliğine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Türk işletmecilerin akrabaları ve hemşehrileri için bu işletmeler bir imkân sunmaktadır. Ancak çalışma şartları ve gelir düzeyleri incelendiğinde, bu işletmelerin (özellikle kadınlar ve Almanca dil bilgileri düşük olanlar için) ilk dönem kapitalist işletmelerini çağrıştırdığını ifade etmek mümkündür.

Özellikle küresel ekonomilerdeki yaşanan değişim, Batı’ya göçen işçi göçmenlerin durumunu derinden etkilemektedir. Kalıcı konuma gelen ve nesiller üzeri yerleşen bu topluluklar artık o toplumlarla aynı kaderi paylaşmaktadırlar. Fakat bu aynı zamanda onlara yönelik talep ve baskıların artması anlamına da gelmektedir. Türkler örneğinde görüldüğü gibi, Anadoludan getirilen birikim ve berecilerin acımasız ve rasyonel rekabete dayanan kapitalist düzenlerde işlerliğini kaybetmektedir. Bu toplulukların sosyo-psikolojik, kültürel ve ekonomik nedenlerden ötürü oluşturdukları alternatif alanlar ne kadar sosyal bilimcilerin farklı oldukları için ilgi alanlarına girse de, yapılan araştırmalarla bu etnisitelerin gerekli dönüşümü sağlamada zorlandıklarını göstermektedir. Ancak “farklılıklarını” koruyarak kendi ekonomik mevcudiyetlerine gerekçe oluşturabilen bu etnik cemaatler,

modern veya pre-modern olmak veya kalmak gibi iki farklı taleple karşı karşı kaldıklarını saptamak mümkündür.

Kaynakça

- Ausländer in Deutschland (AID), Informationsdienst zu aktuellen Fragen der Ausländerarbeit, 3/96, Saarbrücken.
- Ausländer in Deutschland (AID), Informationsdienst zu aktuellen Fragen der Ausländerarbeit, 4/96, Saarbrücken.
- Bender, Stefan und Werner Karr, 1993: Arbeitslosigkeit von ausländischen Arbeitnehmern. Ein Versuch, nationalitätenspezifische Arbeitslosenquoten zu erklären, in: *Mitteilungen aus der Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, Jg. 2, Stuttgart, 192-206.
- Blaschke, Jochen und Ersöz, Ahmet, 1987: Herkunft und Geschäftsaufnahme türkischer Kleingewerbetreibender in Berlin, in: *Berliner Institut für Vergleichende Sozialforschung*, Berlin.
- Bonacich, Edna, 1973: A theory of middleman minorities, in: *American Sociological Review*, Vol. 38, Nr. 5, 583-594.
- Bonacich, Edna, 1987: „Making it“ in America. A Social Evaluation of the Ethnic of Immigrant Entrepreneurship, in: *Sociological Perspectives*, Vol. 30 No. 4, 446-466.
- Bonacich, Edna und Modell, John, 1980: *The Economic Basis of Ethnic Solidarity*, London.
- Bukow, Wolf-Dietrich, 1993: *Leben in der multikulturellen Gesellschaft*, Opladen.
- Brüder, Josef und Monika Jungbauer-Gans, 1991: Überlebenschancen neugegründeter Betriebe, in: *Der Betriebswirt* 51, 499-509.
- Czock, Heidrun (1990): *Ausländische Betriebsgründungen als Ausbildungsstätten; Erste Ergebnisse eines Modellversuchs zur Erschließung zusätzlicher Ausbildungsplätze für ausländische Jugendliche*. Bonn
- Duymaz, Ismail, 1988: Selbständige Erwerbstätigkeit von Ausländern als Integrationsindikator am Beispiel der türkischen Selbständigen im Ruhrgebiet, in: *Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik* 2, 66-73.
- Elschenbroich, Donata, 1986: *Eine Nation von Einwanderern. Ethnisches Bewußtsein und Integrationspolitik in den USA*, Frankfurt am Main.
- Friedrichs, Jürgen und Jörg Blasius, 2000: *Leben in benachteiligten Wohngebieten*. Opladen: Leske und Budrich
- Werner Fuchs (Hg.), 1978: *Lexikon der Soziologie*, 2., Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Giles, A.Barrett, Trevor P. Jones and David McEvoy, 1996: *Ethnic Minority Business: Theoretical Discourse in Britain and North America*, in: *Urban Studies*, Vol. 33, Nos 4-5, 783-809.
- Goldberg, Andreas, Dora Mourinho und Ursula Kulke., 1995: *Arbeitsmarkt-Diskriminierung gegenüber ausländischen Arbeitnehmern in Deutschland*, in: *International Labour Organization (Hg.): International Migration Papers* 7, Genf.
- Güneş-Ayata, Ayşe, 1996: 'Kültürel Kimlik ve Etnik Gruplar', II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 'Toplum ve Göç', Sosyoloji Derneği, 221-230.
- Shahram, Khosravi, 1999: *Displacement and entrepreneurship: Iranian small businesses in Stockholm*, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol., Number 3, 493-509
- Korte, Hermann (Hg.), 1985: *Ausländische Selbständige in der Bundesrepublik Deutschland*; Projektbearbeiter S. Kahlert und B. Ising. - Bochum : Inst. f. Arbeitssoziologie u. Arbeitspolitik, 44, (19)
- Lawson, Boyd Robert (1989: *Ethnic Entrepreneurs in the Economy: Business Enterprise among Asian-Americans and Blacks in a Changing Urban Environment*, University of North Carolina at Chapel Hill.
- Light, Ivan, 1972: *Ethnic Enterprise in America. Business and Welfare Among Chinese, Japanese, and Blacks*, London.
- Light, Ivan, 1979: *Disadvantaged Minorities in Self-Employment*, in: *International Journal of Comparative Sociology* 1-2, 31-45.
- Light, Ivan, 1980: *Asian Enterprise in America: Chinese, Japanese, and Koreans in Small Business*, in: *Cummings, Scott (Hg.): Self-Help in Urban America. Patterns of Minority Economic Development*, London.
- Light, Ivan, 1984: *Immigrant and Ethnic Enterprise in North America*, in: *Ethnic and Racial Studies*, 195-216.
- Light, Ivan, 1987: *Unternehmer und Unternehmertum ethnischer Gruppen*, in: *Heinemann Klaus (Hg.): Soziologie Wirtschaftlichen Handels*, *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft, 193-215.
- Light, Ivan, Bhachu, Parminder und Karageorgis, Stavros, 1993: *Migration Networks and Immigrant Entrepreneurship*, in: *Light, Ivan und Bhachu, Parminder (Hg: Immigration and Entrepreneurship*, London, 25-51.
- Martin, Albert, 1991: *Statusabgrenzung gegenüber ausländischen Arbeitnehmern*, in: *DBW*, 51, 629-647.
- Mehrländer, Ursula, 1974: *Soziale Aspekte der Ausländerbeschäftigung*, Bonn-Bad Godesberg.
- Özcan, Veysel und Günter Seifert, 2000: *Selbständigkeit von Immigranten in Deutschland – Ausgrenzung oder Weg der Integration?*, *Soziale Welt*, 51, 280-302
- Portes, Alejandro und Robert D. Manning, 1986: *The immigrant enclave: theory and empirical examples*, in: *Olzak, Suzan und Joane Nagel (Hg.): Competitive ethnic relations*, Academic press.
- Portes, Alejandro und Min Zhou, 1992: *Gaining the upper hand: economic mobility among immigrant and domestic minorities*, in: *Ethnic and Racial Studies*, 15/4, October 1992.
- Razin, E. 1993: *Immigrant entrepreneurs in Israel, Canada and California*, in: *Light, I. and Bhachu, P. (eds.) Immigration and Entrepreneurship, Culture, Capital, and Ethnic Networks*, New Brunswick, NJ: Transaction, pp. 97-124.
- Sanders, Jimmy M. und Victor Nee, 1987: *Limits of ethnic solidarity in the enclave economy*, in: *American Sociological Review*, Vol. 52, 745-773.
- Sanders, Jimmy M. und Victor Nee, 1996: *Immigrant Self-*

- Employment: The Family as Social Capital and the Value of Human Capital*, in: *American Sociological Review* 4, 231-249.
- Scherr, Albert, 2000: *Ethnisierung als Ressource und Praxis*, in: *Prokla* 120, Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft, 30. Jahrgang, Nr. 3, September 2000, Schwerpunktthema „Ethnisierung und Ökonomie“, Berlin: Westfälischer Dampfboot, S. 399-414.
- Seifert, Wolfgang, 1996b: *Zunehmende Arbeitsmarktintegration bei anhaltender sozialer Segregation*, in: *ISI*, Nr. 15, 7-11.
- Sen, Faruk, 1996: *Die Folgen zunehmender Heterogenität der Minderheiten und der Generationsaufspaltung*, in: Heitmeyer, Wilhelm und Rainer Dollase (Hg.): *Die bedrängte Toleranz*, Frankfurt, 261-271.
- Sen, Faruk, 1996: *Türkische Migranten in Deutschland - Ein Überblick*, in: Sen, Faruk und Andreas Goldberg (Hrsg.): *Türken als Unternehmer - Eine Gesamtdarstellung und Ergebnisse neuerer Untersuchungen*, Opladen, 11-45.
- Sen, Faruk und Andreas Goldberg, 1994: *Türken in Deutschland. Leben zwischen zwei Kulturen*, München.
- Statistisches Jahrbuch (Hg.), 2001: *Ausländische Bevölkerung in Deutschland*, Wiesbaden
- Statistisches Bundesamt (Hg.), 2006: *Datenreport 2006*, Bonn.
- Waldinger, Roger David, 1983: *Ethnic Enterprise and Industrial Change: A case Study of the New York City Garment Industry*, Universität Dissertation, Cambridge.
- Waldinger, Roger, 1986: *Immigrant Enterprise – A Critique and Reformulation*, in: *Theory and Society* 15, 249-285.
- Waldinger, Roger, 1989: *Structural Opportunity or Ethnic Advantage? Immigrant Business Development in New York*, in: *International Migration Review* 1, 48-72.
- Waldinger, Roger, Howard Aldrich und Robin Ward, 1990: *Opportunities, Group Characteristics, and Strategies*, in: Roger Waldinger, Howard Aldrich und Robin Ward (Hg.): *Ethnic Entrepreneurs: Immigrant Business in Industrial Societies*, London, 13-48.
- Wiebe, Dietrich, 1984: *Zur sozioökonomischen Bedeutung der türkischen Gewerbetreibenden in der Bundesrepublik Deutschland*, in: Brandt, Hans-Jürgen und Haase, Claus-Peter (Hg.): *Begegnung mit Türken, Begegnung mit Islam, Ein Arbeitsbuch, Teil 2*, Hamburg, 319-326.
- Wilson, Kenneth L. und Alejandro Portes, 1986: *Immigrant Enclaves: An Analysis of the Labor Market Experiences of Cubans in Miami*, in: *American Journal of Sociology* 2, 295-319.
- Yavuzcan, Ismail H., 1997: *Ethnischer Arbeitsmarkt in Köln. Am Beispiel türkischer Kleinbetriebe*. Köln (unveröffentlichte Magisterarbeit)
- Yavuzcan, Ismail H., 2003: *Ethnische Ökonomie. Zur Ausformung ethnischer Unternehmertums von Türken und Iranern in personalen Beziehungen*, Verlag Dr. Kovac, Hamburg, 2003.
- Zentrum für Türkeistudien (Hg.), 2001: *Die ökonomische Dimension der türkischen Selbständigen in Deutschland und in der Europäischen Union*, Essen